

نقش فضای مجازی در تربیت دینی کودکان

مرجان زاهدیان^{۱*}، فرامرز زاهری^۲

۱- دکتری تکنولوژی آموزشی دانشگاه تربیت مدرس

* marjan.zahedian@gmail.com

۲- دانشجوی کارشناسی ارشد مدیریت آموزشی دانشگاه آزاد اسلامی

Faramarz.zaherii@gmail.com

چکیده

نسل جدید وسایل ارتباط جمعی، فضای مجازی و اینترنت را برای استفاده در اختیار دارند. این ابزار باعث می‌شوند که فرد از ظرف زمان و مکان خارج شده و بتواند خارج از نظارت بزرگترها و والدین با هر فردی در هر جایی ارتباط برقرار کند و هر گونه محتوایی را ببیند و بشنود. محتواها و افرادی که ممکن است برای سن کودکان و نوجوانان بسیار نامناسب باشد. بخاطر وجود چنین امکاناتی تربیت کودکان بسیار دشوار شده است. آنان ممکن است محتوایی ببینند که خلاف تربیت و عقایدشان باشد. یکی از مسائلی که در کودکان مورد تهاجم قرار گرفته تربیت و عقاید دینی آنان می‌باشد. به همین منظور بر آن شدیم تا در این تحقیق به بررسی نقش فضای مجازی و اینترنت در تربیت دینی کودکان بپردازیم. روش تحقیق از نوع کتابخانه‌ای می‌باشد که با بهره‌گیری از منابع مختلف انجام گرفت. در پایان پس از بررسی‌های انجام شده نتیجه گرفتیم که تعاملات آزمایشی، کنجکاوانه یا با نیت افزایش ظرفیت شناختی، کاربران اینترنتی را به ذهنیت و گرایش جدیدی تجهیز می‌کند که می‌تواند رفتار و تعاملات آنها را در دنیای حقیقی به چالش کشاند و تغییراتی را در میدان عمل اجتماعی آنها فراهم سازد. بنابراین، ضرورت دارد که خانواده‌ها و نهادهای مرتبط با جامعه‌پذیری، برای ارتقای سواد رسانه‌ای نوجوانان و تولید محتوای مفید در فضای سایبر فارسی بکوشند.

واژگان کلیدی: فضای مجازی، اینترنت، تربیت، کودکان و نوجوانان.

۱- مقدمه

کلمه تربیت به معنای پروردن و آموختن به کار رفته است و اغلب منابع موجود در زمینه تربیت از دیدگاه اسلام، آن را به معنای زمینه‌سازی برای شکوفایی استعدادهای انسان و بالفعل نمودن آنها در نظر گرفته‌اند. بر اساس این، تربیت دینی را که مدارس اتفاق می‌افتد می‌توان شکوفا کردن و بالفعل نمودن استعدادهای انسان بر مبنای آموزه‌های دین تعریف نمود. برخی صاحب‌نظران با استناد به آیات قرآن، کلمه تربیت را از ریشه «رب» به معنای صاحب و پرورش دهنده در نظر گرفته و تربیت دینی را به معنای شناخت خدا به عنوان «رب» و تن دادن به ربوبیت او و طرد ربوبیت غیر او استنباط نموده‌اند (باقری، ۱۳۸۶). از دیدگاه اسلام عوامل محیطی، صاحب نقش اساسی در تربیت انسان هستند. عوامل محیطی را می‌توان به سه نهاد خانواده، جامعه و مدرسه تقسیم کرد. در این میان، نهاد مدرسه که متولی جریان رسمی تعلیم و تربیت است نقش بی‌بدیلی را در این باره می‌تواند ایفا کند (پاک سرشت، ۱۳۸۶).

در عصر حاضر به دلیل ارتباطات بسیار گسترده و نقل و انتقال سریع اطلاعات و فرهنگ‌ها، این تغییرات بیش‌تر شده است. امروزه رسانه‌های همگانی به‌عنوان یکی از عوامل بسیار مهم اجتماعی کردن، مطرح هستند. روزنامه‌ها، نشریات ادواری، مجلات و به‌ویژه تلویزیون و رسانه‌های نوین ماهواره‌ای و الکترونیکی و دیجیتالی، هر روز مورد استفاده‌ی وسیع گروه‌های مختلف اجتماعی از جمله کودکان، نوجوانان و جوانان قرار می‌گیرند و نگرش و عقاید آنها را تحت تأثیر قرار می‌دهند (گیدنز، ۱۳۸۶).

هشتمین همایش ملی تازه‌های روانشناسی مثبت

وزارت آموزش و پرورش
اداره کل آموزش و پرورش استان هرمزگان
معاونت آموزش و پرورش شهرستان میناب دانشگاه هرمزگان

اسفندماه ۱۴۰۰ - بندرعباس

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، به دلیل اهمیت نقش مدرسه و آموزش و پرورش در تربیت دانش آموزان، انتظارات از این نهاد تربیتی افزایش یافت و برنامه ریزان و سیاستگذاران نظام تعلیم و تربیت به انجام تغییرات و تحولاتی در نظام آموزش و پرورش رسمی پرداختند تا زمینه را برای پرورش انسانهای مؤمن و متخلق به اخلاق و آداب اسلامی فراهم سازند. تغییر اهداف نظام آموزش و پرورش، تغییر کتب درسی و به ویژه کتب درس دینی و تأسیس نهادی به نام امور تربیتی از جمله اقدامات مهمی بود که می توان از آنها نام برد. انتظار این بود که با تشکیل نهاد امور تربیتی و تحولات دیگری که در نظام آموزش و پرورش در زمینه تربیت دینی صورت گرفته بود، محصولات و بروندهای مدارس متناسب با اهداف مورد نظر تربیت یافته باشند؛ اما به دلایل مختلف انتظارات متولیان و برنامه ریزان تعلیم و تربیت تحقق نیافت و لذا دغدغه عدم کارایی لازم در زمینه تربیت اسلامی و دینی دانش آموزان در مدارس، بالا گرفت و چنین نتیجه گیری شد که علیرغم سعی و تلاش زیاد آموزش و پرورش در تربیت دانش آموزان و کسب برخی موفقیتها، هنوز دشواریها و بنیست های زیادی پیشروی آن قرار دارد (باقری، ۱۳۸۰).

در این باره، یکی از صاحب نظران حوزوی به احساس بحران در زمینه نقش دین در تعلیم و تربیت و آموزش نسل جوان کشور اذعان کرد (اعرافی، ۱۳۸۰). با افزایش هرچه بیشتر تفکیک حوزه های خانه از محل کار و رسمی شدن آموزش، نظارت اولیا بر جوانان محدودتر می گردد و رسانه این جای خالی را هرچه بیشتر پر می کند و ارزشمندتر می شود. نقش جامعه پذیری رسانه ها به این معناست که رسانه ها، ارزش ها و هنجارهای مقبول و جاافتاده اجتماعی را از رهگذر پاداش و تنبیه نمادین برای انواع متفاوت رفتار، به مردم یاد می دهند. با فاصله گرفتن از جامعه ی ساده سنتی و نزدیک شدن به جامعه ی صنعتی و مدرن، علاوه بر پیچیده شدن ارزش ها، هنجارها و قوانین، امر جامعه پذیری نیز روز به روز سخت تر و پیچیده تر می شود. از سوی دیگر، در شرایط جدید با کاهش قدرت و نفوذ خانواده ها آموزشگاه، مجری و عامل تمام و کمال اجتماعی شدن گشته است (مهدی زاده، ۱۳۸۹). اکنون بیش از چهار دهه از اختراع اینترنت و حدود بیست سال از استفاده همگانی از آن می گذرد و در همین مدت کوتاه، شاهد رشد بسیار چشم گیر این پدیده بوده ایم، تا جایی که در سال ۲۰۱۰ تعداد سایت های اینترنتی از تعداد انسان های روی کره زمین بیشتر بوده است. احساس اینکه از طریق یک جعبه، می توان با دیگری ارتباط برقرار کرد، حس خوشایندی را به فرد کاربر می دهد. او دیگر نیامند یک مکان یا فضای خاص برای ایجاد ارتباط نیست. برقراری ارتباطات اجتماعی از طریق اینترنت سهل الوصول شده است. برای معتادان اینترنتی، دوستی اینترنتی خیلی سریع اهمیت می یابد و جایگاه روابط خانوادگی و دوستان قدیمی را می گیرد. این اعتیاد در بیشتر موارد منجر به شکست ازدواجها و بی ثباتی در روابط بین فردی و اجتماعی می شود (فرشباغ، ۱۳۸۸).

۱-۱- بیان مساله

فضای مجازی و اینترنت یکی از فضاهایی می باشد که افراد بخصوص کودکان و نوجوانان در آن بدون نظارت فعالیت دارند و همچنین می تواند استفاده نابجا از آن اعتیاد ایجاد کند. یکی از مهمترین مواردی که در فضاهای مجازی تهدید می شود تربیت دینی کودکان و نوجوانان می باشد که توسط تهاجم فرهنگی هدف گرفته شده است. به همین منظور در این تحقیق بر آن شدیم تا تاثیر فضای مجازی در تربیت دینی کودکان را مورد بررسی قرار دهیم.

۲- یافته ها

هرچه جوانان زمان بیشتری را با اینترنت سپری کنند، از میزان زمانی که در محیط اجتماعی واقعی خود صرف خواهند کرد، کاسته می شود. به علاوه، جوانان معتاد به اینترنت همانند سایر معتادان، دچار علائم و شاخصه های اعتیاد مشخص هستند (عدلی پور و علیزاده، ۱۳۹۳). رشد روزافزون و عوارض ناگواری که اعتیاد به اینترنت به همراه دارد باعث شده که از آن به عنوان اعتیادی که سرآمد همه اعتیادهای رفتاری است یاد شود (حمیدیان، ۱۳۸۷).

هشتمین همایش ملی تازه‌های روانشناسی مثبت

وزارت آموزش و پرورش
اداره کل آموزش و پرورش استان هرمزگان
معاونت آموزش و پرورش شهرستان میناب دانشگاه هرمزگان

اسفندماه ۱۴۰۰ - بندرعباس

یافته‌های پژوهشی نشان می‌دهد آنچه که تحت تاثیر دین در مدارس اتفاق می‌افتد این نتیجه را داشته است که درجه اعتقادی نوجوانان به مقوله دین بسیار خوب است، اما رفتار دینی آنان درجه پایین تری را نسبت به سطوح اعتقادات آنان نشان می‌دهد (علوی، ۱۳۸۵). از طرف دیگر ۵۹٪ از جوانان نارضایتی خود را از آموزه‌های دینی در مدارس به شکل‌های مختلف بیان می‌کنند. معمولاً مشاهده می‌شود که سازمانهای دینی توجه زیادی به سلامت جسمانی انسان ندارند و حال آنکه در حقیقت این امر مانع از رشد معنوی وی است. بنابراین یکی از اهداف این سازمانها این است که به دانش آموزان خاطر نشان کنند که سلامت جسمانی آنها تنها وسیله و ابزاری برای تحقق اهداف نهایی دین می‌باشد. بنابراین باید بکوشیم جهان بینی و نگرشی همه جانبه از زندگی در ذهن دانش آموزان ایجاد کنیم تا آنها بتوانند راه خود را بر اساس استعدادهای فردی خود برگزینند (میرتمیزدوست، ۱۳۹۳). انسان امروز به لحاظ شرایط حاکم بر زندگی اجتماعی، هرگز نمی‌تواند خود را از وسایل ارتباط جمعی و اخبار دنیایی که او را دربر گرفته است، بی‌نیاز بداند. جهان پهناور در اثر پیشرفت‌های شگرف وسایل ارتباطی، بسیار کوچک جلوه کرده است؛ به گونه‌ای که مک لوهان لقب دهکده جهانی را به آن داده و برای توصیف نقش تعیین‌کننده ارتباطات در زندگی اجتماعی انسان، این برهه را عصر ارتباطات نام نهاده است. نظام کنترل‌شده رسانه‌های جمعی، نقش مؤثری در جامعه‌پذیری ایفا می‌کند (مک‌کویل، ۱۳۸۵). در خانواده‌هایی که سبک دلبستگی و همچنین عملکرد خانواده آشفته است و تعارض زیادی بین فرد معتاد به اینترنت با خانواده دیده می‌شود، عمل درمان به کندی پیش می‌رود و برعکس هر اندازه تعارض کمتر و سبک دلبستگی و عملکرد تمام اعضای خانواده با فرد مسئله‌دار بیشتر است، درمان پیشرفت چشمگیری دارد (Senormanci et al, 2013). به طور عمومی، اعتیاد به اینترنت مشکلات کنترل رفتاری را به همراه دارد. این مشکلات مربوط به عدم توانایی فرد در کنترل استفاده از اینترنت در حد متوسط است که باعث بروز مسائلی مانند آشفته‌گی در فرد و بروز اختلال عملکرد در برنامه روزانه فرد می‌شود (Shek et al, 2013).

پیر کردن مغز فرد از اطلاعات و معلومات دینی بدون فهم و بصیرت لازم، عدم تاثیر گذاری دین است (باقری، ۱۳۸۶). موضوع هویت جمعی و تغییر و تحول آن در ابعاد دینی و ملی در آثار اغلب صاحب نظران و جامعه‌شناسان کلاسیک و معاصر، به طور مستقیم و صریح یا غیرمستقیم و ضمنی و از زوایای گوناگون مورد توجه قرار گرفته است. ریشه عمده مباحث مربوط به «هویت» در جامعه‌شناسی را می‌توان به نظریاتی نسبت داد که در دانشگاه شیکاگو و به ویژه در چارچوب دیدگاه تعامل‌گرایی نمادین در مورد مفهوم «خود» و ابعاد آن مطرح شده است (Cerulo, 1997).

بیلابت و ساندرز بر این نکته صحنه می‌گذارند که مدنیت یک شرط محوری برای ظهور و تداوم سرمایه اجتماعی است. به زعم آنها، هر نوع سیاست‌گذاری پیشگام در جهت تقویت مدنیت، بایستی با محوریت و مرکزیت محیط‌های آموزشی مثل مدارس و دانشگاه‌ها باشد؛ به خاطر این که تحصیلات، نقش تعیین‌کننده‌ای در جامعه‌پذیری نسل جدید عهده دار است. به زعم آنها، نهادهای مذهبی و آموزشی حاملان و کارگزاران متعارف اخلاق عمومی و مدنیت است (Billante & Saunders, 2002). در رویکردهای نظری معاصر، بر نقش آموزش و پرورش در تلطیف محلی‌گرایی، افزایش آستانه تساهل و مدارا، تولید و تقویت روابط اجتماعی تعمیم یافته تأکید شده است. از نظر هیوز، بلای و بلک، اعتماد اجتماعی ارتباط تنگاتنگی با ارزش‌های دیگرخواهی و تمایل به فهم و پذیرش دیگران دارد. به زعم آنها، برنامه‌های آموزشی، فعالیت‌های فوق برنامه، فنون و تکنیک‌های تدریس و فرایند مدیریت محیط‌های آموزشی باید در راستای تقویت و گسترش پهنه اعتماد اجتماعی در اذهان و افکار دانش آموزان عمل نماید. از این رو، آموزش و پرورش بایستی مهارت‌هایی را در مخاطبان توسعه دهد که احساس نیاز، تعلق و همدلی نسبت به دیگران را تدارک نموده و الگوهای رفتاری مرتبط با این نیاز را ترسیم و گسترش دهد. علاوه بر این، ارزش‌های حاکم بر نظام آموزشی بایستی معطوف به آموزش فرهنگ‌ها و مردمان دیگر، تقویت کنجکاوی و علاقه به شناخت فرهنگ‌های دیگر، و شناخت و پذیرش تفاوت‌ها از جانب دانش آموزان باشد (Hughes et al, 2000).

به زعم پارسونز، نظام اجتماعی برای ادامه حیات خود نیازمند آن است که در طول زمان چهار مشکل کارکردی انطباق، دستیابی به هدف، یکپارچگی و حفظ الگو را حل نماید. اجتماع و نهادهای فرهنگی هم چون آموزش و پرورش و ارتباطات جمعی سازمان

هشتمین همایش ملی تازه‌های روانشناسی مثبت

وزارت آموزش و پرورش
اداره کل آموزش و پرورش استان هرمزگان
معاونت آموزش و پرورش شهرستان میناب دانشگاه هرمزگان

اسفندماه ۱۴۰۰ - بندرعباس

یافته، از طریق اشاعه فرهنگ مشترک و بزرگداشت مناسکی ارزش های فرهنگی، کارکرد یکپارچگی را با جهت دهی به بخش های مختلف جامعه به انجام می رساند(کاف و همکاران، ۱۳۸۸). اثرات وسایل ارتباط جمعی، بسیار گسترده و گوناگون است و ممکن است به صورت درازمدت و کوتاه مدت انجام گیرد. این اثرات ممکن است ناشی از محتوای برنامه ها باشند و نیز احتمال دارد بر عقاید، ارزش ها، اطلاعات، مهارت ها، گرایش ها و رفتارهای ظاهری اثر بگذارند. در همان حال، برنامه های رسانه ها، گرایش های جوانان به موقعیت شغلی، مصرفی، سیاسی، عشق و زندگی خانوادگی را شکل می دهند و از این راه می توانند در کنترل غیرمستقیم بینندگان خود نقش داشته باشند(مک کوایل، ۱۳۸۵).

۳- بحث و نتیجه گیری

این مقاله تحت عنوان نقش فضای مجازی در تربیت دینی کودکان تدوین شده است. فضای مجازی و اینترنت، بخشی از فرایند جامعه پذیری محسوب می شوند و این مسأله چالش های نوینی را در مسیر جامعه پذیری ایجاد می کند. ویژگی های ارتباطات الکترونیک حاکم بر فضای مجازی، شرایط متفاوتی از روابط حقیقی و رو در رو را برای کاربران آن فراهم می سازد. سرعت عمل، ناشناس ماندن و سیال بودن می تواند فضای یکسان و مشابهی را فارغ از الزامات ساختی(جنسیتی، طبقاتی، قومی، نژادی و مکانی) فراهم کند که مستعد تجارب متفاوتی برای نوجوانان است. تعاملات آزمایشی، کنجکاوانه یا با نیت افزایش ظرفیت شناختی، کاربران اینترنتی را به ذهنیت و گرایش جدیدی تجهیز می کند که می تواند رفتار و تعاملات آنها را در دنیای حقیقی به چالش کشاند و تغییراتی را در میدان عمل اجتماعی آنها فراهم سازد. بنابراین، ضرورت دارد که خانواده ها و نهادهای مرتبط با جامعه پذیری، برای ارتقای سواد رسانه ای نوجوانان و تولید محتوای مفید در فضای سایبر فارسی بکوشند. با توجه به این مسئله که یکی از مهمترین دلایل استفاده بی رویه از اینترنت زمان های بیکاری و اوقاتی است که نوجوان تنها برای گذران آن وارد اینترنت می شود، بنابراین پیشنهاد می شود که والدین و مسئولان مدرسه تدابیری برای اوقات بیکاری نوجوان بیندیشند. باید به دانش آموز آموخت که دین بهترین راه رسیدن به کمال انسانی و بهترین مکتب تربیتی است. آموزش و پرورش وظیفه دارد تصویری از انسان را که آفریده خداست با همه ابعاد وجودیش به مجریان بشناساند تا آنان در شیوه های خود با دانش آموزان تجدید نظر کنند. شایسته است با تشکیل کلاس های بازآموزی، اطلاعات لازم را به معلمان دینی آموخت. اگر در نگارش کتاب ها به فطرت خدادادی دانش آموزان توجه شود آنان مطالب درسی را به خوبی فرا خواهند گرفت و به خودشناسی خواهند رسید. سیر روش باید از بسیط به پیچیده و آسان به دشوار و بر اساس ظرفیت و موقعیت دانش آموز باشد. اندک تداوم پذیر بهتر از فراوان ملال آور و خستگی زا است. به جای وجوه اختلاف، به وجوه مشترک و مورد اتفاق تکیه کنیم. از روش های تزیینی و تلقینی محض پرهیز کنیم و فرصت هایی برای خود شکوفایی و خودباروری بیافرینیم. در نهایت مشخص گردید که دین در تمام لایه جامعه رسوخ کرده است و آموزش و پرورش نیز از این امر مستثنی نیست. جوانان به جد به دین معتقدند و از ابعاد مختلف آن باخبرند اما در رفتار آنان این دین قابل لمس و مشاهده نیست. مشخص گردید که بواسطه دین می توان دانش آموزان را در مسیر درست و علمی هدایت کرد و آنانی که در درس دچار تنبلی و بازیگوشی هستند را به کمک دین به مسیر کسب علم آورد.

منابع

- اعرافی، علیرضا (۱۳۸۰). حکومت اصلاحات و آموزش و پرورش، دیدگاه ها و گفتگوها. کتاب هفتم. نشر تربیت اسلامی.
 باقری، خسرو (۱۳۸۰). آسیب و سلامت در تربیت دینی. ویژه نامه آسیب شناسی تربیت دینی. کتاب ششم. نشر تربیت اسلامی.
 باقری، خسرو (۱۳۸۶). تربیت دینی در برابر چالش های قرن بیست و یکم. فصلنامه بازتاب اندیشه. شماره ۱۵.

- پاک سرشت، محمدجعفر (۱۳۸۶). نظریه های تربیتی و چالش های نظریه پردازی در آموزش و پرورش ایران. فصلنامه نوآوری های آموزشی. سال ششم. شماره ۲۰.
- حمیدیان، فرود (۱۳۸۷). اعتیاد به اینترنت و تلفن همراه (بررسی عوارض وابستگی به اینترنت، تلفن همراه و بازی های رایانه ای). چاپ اول. تهران: انتشارات قطره.
- طالب زاده نوبریان، محسن و فتحی واجارگاه، کورش (۱۳۸۲). مباحث تخصصی در در برنامه درسی. تهران: آبیژ.
- عدلی پور، صمد و علیزاده، محمدحسین (۱۳۹۳). مطالعه ی موردی استفاده ی اعتیادی از شبکه ی اجتماعی فیسبوک در بین نوجوانان و جوانان شهر تبریز. فصلنامه ی مطالعات جوان و رسانه. شماره ۱۳، ص ۶۳-۸۲.
- علوی، سیدحمیدرضا (۱۳۸۵). بررسی رفتار دینی و عوامل مرتبط با آن در نوجوانان دبیرستان های کرمان. فصلنامه علمی تخصصی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه. سال اول. شماره دوم.
- فرشباغ، ساحل (۱۳۸۸). اعتیاد اینترنتی، علل و انگیزه ها. تهران: مرکز تحقیقات و مطالعات رسانه ای همشهری.
- کاف، یی،، شاروک، دبلیوو. دبلیوو. فرانسیس، دیی. دبلیوو (۱۳۸۸). چشم اندازهایی در جامعه شناسی. ترجمه احمدی، بهزاد و قادرزاده، امید. تهران: کویر.
- گیدنز، آنتونی (۱۳۸۶). جامعه شناسی. ترجمه منوچهر صبوری. تهران: نی.
- مک کوایل، دنیس (۱۳۸۵). درآمدی بر نظریه های ارتباط جمعی. ترجمه مهدی منتظر قائم. تهران: مرکز تحقیقات و مطالعه ی رسانه.
- مهدی زاده، سید محمد (۱۳۸۹). نظریه های رسانه: اندیشه های رایج و دیدگاه های انتقادی. تهران: نشر همشهری.
- میرتمیزدوست، مهکامه (۱۳۹۳). آسیب شناسی تربیت دینی در آموزش و پرورش معاصر ایران. کنگره بین المللی فرهنگ و اندیشه دینی، قم.
- Billante, N. & Saunders, P. (2002). Six Questions about Civility, Center for Independent Studies, Occational paper No. 82, Sydney, October 2002.
- Cerulo, K. A. (1997). Identity Construction: New Issues, New Directions, Annual Review of Sociology, 23: 385-409.
- Hughes, P., Bellamy, J. & Black, A. (2000). Building social trust through education, In Winter, I. (ed), Social Capital and Public Policy in Australia, Australian Institute of Family Studies, Commonwealth of Australia.
- Senormanci, O., Senormanci, G., Guclu, O., & Konkan, R. (2013). Attachment and family functioning in patients with Internet addiction. General Hospital Psychiatry, SOI 63 – 8343(13)00304 -6.
- Shek, D. T. L., Sun, R. C. F. & Yu, L. (2013). Internet addiction. In D. W. Pfaff (Ed.), Neuroscience in the 21st Century: From basic to Clincol (pp. 2775 – 2811). New York: Springer.